บทที่ ๕
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย ทั้งพรหมวิหาร ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และความสัมพันธ์ของพรหมวิหาร ๔ กับบทบาทภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ รวมทั้งนำเสนอข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

ผลการวิจัย สามารถนำมากล่าวสรุปได้ว่า หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ชาวพุทธรู้จักกันดี ซึ่งแน่นอนว่าผู้นำจะต้องมี แม้จะรู้จักกันอยู่ว่าเป็นเรื่องง่ายๆ พื้นๆ ก็ขาดไม่ได้ที่จะต้องพูดไว้ด้วย และที่จริงก็ไม่ใช่ว่าจะเข้าใจกันดีเท่าไร หลักธรรมนั้นเรารู้กันดีที่ว่านี้ คือ พรหมวิหาร ๔ ประการ

พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ในฐานะเป็น “พรหม” คือ เป็นผู้มีศักยภาพในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ โดยเฉพาะสำหรับผู้นำนั้น แน่นอนว่าจะต้องเป็นแบบอย่างที่จะต้องมีพรหมวิหาร ๔ ประการ เพราะพรหมวิหารนั้นเป็นธรรมประจำใจของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ อันแสดงถึงความเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนแล้ว

พรหมวิหาร ๔ ประการ เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มีอยู่ประจำในจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่สถานการณ์ ได้แก่[๑] **๑) ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ** เราก็มีเมตตา คือ ความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทั้งแต่ละคน ๆ ที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้งโลก เมตตานี้เป็นคุณธรรมประจำใจประการแรกที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้เขาเรื่อยไป **๒) ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน** เราก็มีกรุณาคือ ความพลอยรู้สึกไหวตามความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องการช่วยเหลือปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อนนั้น กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อเขาตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มีกรุณา ใฝ่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้ **๓) ในสถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นไปในความดีงาม ความสุขความสำเร็จ** เราก็มีมุทิตา หมายความว่า เมื่อเขาเปลี่ยนไปในทางขึ้นสูง ได้ดีมีสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ เราก็ย้ายไปเป็นมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุน เมื่อคนมีปัญหา มีทุกข์เดือดร้อน เช่น จับไข้ได้ป่วย หรือยากไร้ขาดแคลน ก็ต้องมีกรุณาที่จะ

---

[๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ภาวะผู้นำ**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.openbase.in.th/node/3066, เข้าถึงเมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๙.

เอาใจใส่แก้ปัญหา เมื่อมีคนประสบผลสำเร็จในการทำสิ่งดีงาม ทำให้อะไรพัฒนาก้าวหน้าไปได้ ก็ต้องมีมุทิตาช่วยส่งเสริมสนับสนุน แต่ในยามปกติก็ต้องไม่ปล่อยปละละเลย ต้องเอาใจใส่ต่อการที่จะให้เขาอยู่ดีมีสุข เช่น มีสุขภาพดี อยู่ในวิถีทางของความสุขความเจริญ และการพัฒนาสืบต่อไป คือ ต้องมีเมตตาปรารถนาดี ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะทำให้กิจการงานและประโยชน์สุขที่มุ่งหมายพร้อมที่จะสำเร็จผลหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในตัวผู้นำ คือ “ปิโย” แปลว่า “ผู้เป็นที่รัก” กล่าวคือผู้ร่วมงานหรือผู้ร่วมไปด้วยกัน หรือจะเรียกผู้ตามก็แล้วแต่ ก็จะมีความรัก มีความรู้สึกสนิทสนม สบายใจต่อผู้นำนั้น เสริมความรู้สึกอยากร่วมไปด้วยให้หนักแน่นมากขึ้น ทั้งร่วมใจและร่วมมือ อย่างไรก็ตาม ปิโย เท่านั้นไม่พอ ปิโยนั้นได้มาจากเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ยังต้องมีอีกข้อหนึ่ง คือพรหมวิหารข้อสุดท้ายได้แก่ **๔) ในสถานการณ์ที่เขาทำผิดหลักหรือละเมิดธรรม** เราก็มีอุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไรไม่ถูกต้อง โดยละเมิดธรรม คือ ละเมิดต่อหลักการ หรือละเมิดต่อความถูกต้อง ทำให้เสียหลัก เสียกฎเกณฑ์ เสียความเป็นธรรม เสียความชอบธรรม ทำลายกติกา เป็นต้น ผู้นำจะต้องอยู่ในหลักที่เรียกว่า อุเบกขา

อุเบกขาก็คือรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้างหยุดการขวนขวายในการที่จะปฏิบัติตามข้อ ๑-๒-๓ คือ จะต้องเอาธรรมเป็นใหญ่ แล้วก็รักษาหลักการกฎเกณฑ์กติกาหรือรักษาตัวธรรมไว้

อุเบกขานี้เป็นตัวรักษาดุล เป็นตัวจำกัดหรือคุมการปฏิบัติตามข้อ ๑–๒–๓ (เมตตา-กรุณา-มุทิตา) ไม่ให้เกินขอบเขตไปจนกลายเป็นเสียธรรม คือ การปฏิบัติต่อคน หรือช่วยเหลือคนจะต้องไม่ให้เสียความเป็นธรรม ไม่ให้เป็นการทำลายหลักการ ไม่ให้เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์กติกาที่ชอบธรรม

ผู้นำที่ดีจึงได้ทั้งคนได้ทั้งงานโดยไม่เสียหลักการ เพราะการปฏิบัติตามหลักการแห่งพรหมวิหาร ๔ ที่มีดุลยภาพ ๒ ด้าน (เมตตา-กรุณา-มุทิตา ด้านหนึ่ง และอุเบกขา อีกด้านหนึ่ง) นี้ก็คือการที่ผู้นำนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้อง ทั้งกับคนและกับงาน ทั้งกับคนและกับธรรม หรือทั้งกับคนและกับหลักการ คือต้องเอาทั้งคน และทั้งงาน หรือเอาทั้งคนและหลักการ

พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ จึงเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมภาวะผู้นำของบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลที่อยู่ในฐานะของผู้ปกครอง หรือผู้นำบุคคล องค์กร ชุมชน สังคม ประเทศชาติ เพราะหากผู้นำดำรงตนอยู่ในฐานะของผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยหลักเมตตา กรุณา มุทิต และอุเบกขาต่อผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้ที่อยู่ในฐานะผู้ใต้ปกครองแล้ว ก็จะนำมาซึ่งความยอมรับในตัวผู้นำอย่างบริสุทธิ์ใจ มีความเต็มใจที่จะทำงานสนองให้กับผู้นำหรือกับองค์กรอย่างเต็มกำลังความสามารถ เพราะมีความเชื่อมั่นในตัวผู้นำ และมีความเชื่อมั่นในคุณธรรมที่อยู่ในตัวผู้นำของตนว่า เต็มไปด้วยความรักความปรารถนาดีต่อผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคนอย่างเท่าเทียม เสมอเหมือนกัน มีความกรุณาปรารถนาจะช่วยเหลือ ไม่ทอดทิ้ง ยามที่ผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชาตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบาก มีความเต็มใจให้ความเอ็นดู และแสดงออกถึงความปลื้มปีติยินดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ ในยามที่ผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชาประสบความสำเร็จ หรือบรรลุเป้าหมายต่างๆ ในทุกขั้นตอนและทุกกิจกรรมในชีวิต และมีความหนักแน่น มีใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียงด้วยอคติธรรม ๔ ประการ ทำให้ผู้ตาม

หรือผู้ใต้บังคับบัญชาให้ความเคารพนับถือ และเชื่อมั่นพร้อมก้าวตามอย่างไม่ลังเล ส่งผลให้องค์กรพัฒนาไปสู่ความเป็นเลิศในที่สุด ส่งผลดีทั้งต่อตัวผู้นำ ผู้ตาม องค์กร และสังคมโดยภาพรวม อีกทั้งยังจรรโลงสังคมแห่งคุณธรรมตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ไปในคราวเดียวกันด้วย

ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส ในที่นี้ หมายเอางานคณะสงฆ์ ๖ ด้าน ที่เจ้าอาวาสต้องปฏิบัติโดยถือเป็นหน้าที่พึงปฏิบัติตาม ดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ดังนี้[๒] **๑) ด้านการปกครอง** คือ เป็นแบบแผนที่วางไว้เป็นแนวปฏิบัติในการปกครองคณะสงฆ์ที่เรียกว่า ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ สำหรับนำมาปรับใช้เพื่อกำหนดเป็นระเบียบสำหรับการปกครองพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ในวัดนั้น ๆ โดยเฉพาะ **๒) ด้านการศาสนศึกษา** คือการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือการศึกษาเล่าเรียนพระสัทธรรม โดยแบ่งการศาสนศึกษาไว้ ๒ แผนก คือ แผนกบาลีและแผนกธรรม รวมถึงการศึกษาและจัดให้มีการเรียนพระธรรมวินัยเป็นส่วนหนึ่งเสริมอีกด้วย **๓) ด้านการศึกษาสงเคราะห์** คือ การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในวัด หรือคฤหัสถ์ผู้พำนักอยู่ภายในวัด หรือคฤหัสถ์ผู้เข้ามาเพื่อศึกษาในสถาบันการศึกษาของวัด หรือที่วัดเป็นเจ้าของ หรือ ช่วยเหลือเกื้อกูลสถาบันการศึกษาอื่น นอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษา โดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ ๑. โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ๒. โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา ๓. โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ ๔. โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และ ๕. โรงเรียนอบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ทั้งนี้การตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียน เป็นงานหนึ่งของคณะสงฆ์ จัดอยู่ในการศึกษาสงเคราะห์ที่เป็นงานของคณะสงฆ์ ดำเนินการโดยคณะสงฆ์ เพื่อประชาชน มีหลักเกณฑ์และวิธีการไว้ชัดเจน ตามประกาศของมหาเถรสมาคมและข้อบัญญัติที่กำหนดไว้ **๔) ด้านการเผยแผ่** คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งเชิงรับและเชิงรุก การเผยแผ่เชิงรับ หมายถึง การเผยแผ่ด้วยการเทศน์ การสอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุก หมายถึง การใช้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เป็นตัวนำคนเข้าหาธรรม ดังนั้นการศึกษาสงเคราะห์ และสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นวิธีการเผยแผ่เชิงรุก **๕) ด้านการสาธารณูปการ** คือ การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ หมายถึงการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน การอื่นที่เกี่ยวกับวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดที่มีพระอยู่จำพรรษา การยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง กิจการอื่นๆ ของวัด เช่นการจัดงานวัด การเรี่ยไร เป็นต้น **๖) ด้านการสาธารณสงเคราะห์** คือ การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ ที่พระสงฆ์หรือวัดวาอารามต่างๆ จัดทำอยู่ในปัจจุบัน แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท อันได้แก่ กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิ เพื่อ

---

[๒] พระธวัชชัย จารุธมฺโม (ศรีสุข), “ประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ : กรณีศึกษา วัดในอำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า๓๙-๔๐.

ช่วยเหลือคนยากจนหรือช่วยเหลือคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน เป็นต้น การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น เช่น การพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชน การช่วยเหลือราชการในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดลอกคูคลอง การสร้างฌาปนสถาน การสร้างประปาและไฟฟ้า การเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์ เช่นการ ช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ การสงเคราะห์คนชราและคนพิการ หรือการสงเคราะห์โดยประการอื่นตามรายละเอียดการบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามภาระงานทั้ง ๖ ด้าน ดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เจ้าอาวาสนั้น มีอำนาจหน้าที่สำหรับรับผิดชอบดูแลพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ภายในวัด จัดการดูและก่อสร้างเสนาสนะ สิ่งสาธารณูปการภายในวัด ทำหน้าที่สนองงานคณะสงฆ์ตามกรอบพระธรรมวินัย ตามกฎ ระเบียบ ประกาศ และข้อบังคับมหาเถรสมาคม ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แล้ว ยังต้องทำหน้าที่ปฏิสัมพันธ์อยู่กับชุมชนและสังคมโดยรวมอีกประการหนึ่งด้วย ผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสได้นั้น ต้องเป็นบุคคลคุณภาพ คือถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เพียบพร้อมด้วยความรู้ความสามารถและความประพฤติที่ดีงาม เป็นที่ยอมรับของผู้บังคับบัญชา ผู้อยู่ใต้การปกครอง ชุมชนและประชาชนโดยทั่วไป “ภาวะผู้นำ” ของเจ้าอาวาสจึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญที่เจ้าอาวาสจำเป็นต้องมี ทั้งภาวะผู้นำตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไปตามศาสตร์ตะวันตก ภาวะผู้นำตามที่ปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ อันเป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่พึงปฏิบัติ ดังนั้น ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสจึงเป็นสิ่งที่เจ้าอาวาสควรให้ความสำคัญและปฏิบัติบทบาทหน้าที่ไปตามที่ได้รับมอบหมาย ด้วยภาวะผู้นำที่มีอยู่ในตนอยู่แล้ว และพยายามพัฒนาขีดความสามารถ และภาวะผู้นำของตนให้พัฒนาก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อพัฒนา ขับเคลื่อนวัดและชุมชน สังคมพระพุทธศาสนาให้มุ่งไปสู่ความเป็นเลิศ เป็นผู้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไปได้ในที่สุด

๕.๒. ข้อเสนอแนะ

สำหรับการวิจัย เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ของพรหมวิหาร ๔ กับภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์” นี้ ผู้วิจัยได้เสนอข้อเสนอแนะเชิงวิชาการและข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบความสำคัญและความจำเป็นของพรหมวิหาร ๔ กับการประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ได้เป็นอย่างดี และมีประสิทธิภาพ และมีความหวังว่าหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐและภาคเอกชนควรมีการนำเอาหลักพรหมวิหาร ๔ ไปปรับประยุกต์ใช้กับการทำงานในสาขาอาชีพต่าง ๆ อาทิ การปฏิบัติงานของรัฐบาล บุคลากรในสถานศึกษา บุคลากรในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น ก็ควรนำเอา

หลักพรหมวิหารธรรม ๔ ประการนี้ ไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน เพื่อให้การทำงานนั้น เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ครบถ้วน และสมบูรณ์ ได้คุณภาพของงาน คุณภาพของบุคลากร และสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน หรือแม้กระทั่งในเพื่อนร่วมงานด้วยกัน ซึ่งจะส่งผลให้องค์กรก้าวสู่ความเป็นเลิศ อย่างมีประสิทธิภาพและภาคภูมิ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิจัยในประเด็นปัญหาเรื่อง ความสัมพันธ์ของพรหมวิหาร ๔ กับภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นประเด็นปัญหาในแง่มุมอื่น ๆ ที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แต่ไม่อาจนำมากล่าวไว้ในที่นี้ได้หมด เพราะมีข้อจำกัดเกี่ยวกับเรื่องขอบเขตของการวิจัย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

๑. ภาวะผู้นำตามหลักพรหมวิหาร ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒. ปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นผู้นำของคณะสงฆ์ในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

๓. เปรียบเทียบภาวะผู้นำในองค์กรสงฆ์กับองค์การบริหารส่วนตำบลระดับท้องถิ่นในแง่ของการพัฒนาชุมชนด้านวัตถุและจิตใจ

๔. เปรียบเทียบการพัฒนาพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสกับการพัฒนาองค์กรภาครัฐ

๕. ศึกษาความสัมพันธ์รูปแบบพรหมวิหาร ๔ กับผู้นำในสังคมไทยยุคปัจจุบัน